

a complete system training of self-development.

Key words: *self-development, self-awareness, self-regulation, self-correction, anticipation, the subject of self-development, psychological resources of personal self-development, factors and patterns of becoming the subject of self-development.*

Кузікова Світлана Борисівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка.

Федорова Євгенія Валентинівна – викладач кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка.

УДК 159.923.33

Лазорко О.В.

ПРОФЕСІЙНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано центральні ознаки професійної безпеки особистості та експліковано основні теоретичні конструкти вивчення цього психологічного феномену. Проведений теоретичний екскурс розгляду професійної безпеки в особливих умовах діяльності дає змогу поглибити наукові уявлення про особливості зовнішніх та внутрішніх умов протікання професійної діяльності представників екстремальних професій. Засобом розкриття специфіки працездатності та нервово-психічної стійкості цих фахівців з'ясовано психологічний зміст професійної надійності в особливих умовах діяльності.

Ключові слова: *професійна безпека, професійна діяльність, професійна надійність, особливі умови діяльності, працездатність, нервово-психічна стійкість, екстремальні професії.*

Актуальність теми. Кардинальні соціально-економічні зміни сучасного життя торкаються як суспільства в цілому, так й професійної сфери, в якій реалізує себе фахівець. Досить часто моменти реалізації в професійній діяльності, яка має свої норми і зразки, торкаються аспектів внутрішньо особистісних проблем фахівця у переживанні суперечностей адаптації до цих умов. Така суперечність актуалізує питання детермінант професійної реалізації, де центральну позицію займає проблема професійної безпеки фахівця. Коли йдеться про фахівців, які працюють в особливих (екстремальних умовах), то ця проблема набуває подвійної актуальності.

Питання професійної безпеки особистості займають одне з провідних місць у галузі загальної психології, і поряд з питаннями психології безпеки професійної діяльності, посідають чи не найголовніше місце у системі психологічного знання у професійній психології. Досить часто інтерпретаційний контекст професійної безпеки особистості стосується питань збереження її професійного здоров'я у різноманітних адаптаційних формах самозбереження та самореалізації фахівця. В той же час, теоретичний аналіз проблеми збереження професійного здоров'я особистості дає змогу говорити про те, що вивчення цього психологічного феномену в особливих умовах діяльності, залишається відкритим у його науково-теоретичному та емпіричному удосконаленні.

Міра досліджуваності проблеми. Заявлена тема засвідчує глобальну проблему професійної психології в межах вивчення питань формування професійно освіченого фахівця із усіма асимільованими характеристиками його професіоналізму. Існує численна кількість понять, пов'язаних з характеристикою професійної безпеки особистості – професійна адаптованість, нервово-психічна стійкість та стресостійкість (копінг-поведінка), професійна мобільність, працездатність, професійна зрілість, професійна ідентичність тощо, – які вміщують розуміння рівня загальної підготовленості спеціаліста

до відповідної професійної діяльності [11; 20; 21 та ін.], а також проведено значну кількість досліджень, в яких вивчалось співвідношення особистісних властивостей та вимог професійної діяльності [1; 2; 4 та ін.]. Однак довгий час осторонь залишалися питання професійної безпеки власне самого фахівця, в усьому різноманітті внутрішнього переживання та інтерпретації вимог професійної діяльності.

Основний виклад матеріалу. Виконання професійної діяльності в особливих (екстремальних) умовах потребує залучення різноманітних резервів організму, певних індивідуально-психологічних особливостей та різноманітного репертуару поведінки професіонала, які б надали можливість діяти в цих умовах праці з найбільшою результативністю і з найменшими витратами для організму. Особливі умови діяльності пред'являють підвищені вимоги до професіонала і є причиною помилок та зривів в роботі, несприятливо впливають на працездатність, і як наслідок на професійне здоров'я фахівця.

В психологічній літературі виділяють певні умови діяльності, за якими її можна класифікувати як екстремальну. До звичайних умов діяльності відносять такі умови, які забезпечують нормальне функціонування всіх систем організму людини і не викликають надмірного нервово-психічного напруження. До особливих умов діяльності відносять такі умови, в яких можлива загроза виникнення небезпечної ситуації. До останньої групи екстремальних умов діяльності відносять такі умови, в яких присутня реальна вітальна загроза, і зазвичай високий рівень нервово-психічної напруги.

Діяльність представників екстремальних професій пов'язана з такими умовами діяльності: робота із загрозою для життя; висока відповідальність за прийняті рішення; виконання ускладнених функцій; збільшення темпу діяльності; дефіцит часу на виконання очікуваних дій; переробка великих обсягів і потоків інформації; ускладнені фактори робітничого середовища; монотонність роботи в умовах очікування сигналу до екстремальної діяльності [18].

Діяльність в екстремальних умовах ставить високі вимоги до представників професій групи ризику. Такі люди повинні вміти постійно контролювати свій стан, швидко приймати рішення, адекватно оцінювати ситуацію, а також бути готовим віддати своє життя в разі крайньої необхідності. Все це потребує значних психічних зусиль і психологічної стійкості [3].

На представників ризикованих професій діє низка факторів, кожен з яких чинить специфічний вплив на діяльність і поведінку особистості. Однак, в екстремальних умовах існують загальні закономірності діяльності:

- При роботі в екстремальних умовах відмічається три види психічної напруги – емоційна, неемоційна та змішана. Емоційна напруга виникає під дією емоціогенних факторів, що викликають почуття тривоги, страху, ризику для життя тощо. Неемоційна напруга виникає в умовах з підвищеними вимогами до розумових ресурсів і рухового апарату. Змішана емоційна напруга характеризується різною «питомою вагою» емоційного компоненту в загальній структурі напруги і буває найбільш характерною для різних видів діяльності в екстремальних умовах.
- Емоційні умови праці викликають коливання працездатності людини або її спад, особливо при сильній емоційній нарузі. У деяких випадках відбувається втрата трудових навичок.
- Коливання працездатності залежить від індивідуальних особливостей особистості, перш за все від властивостей нервової системи. Люди з сильною нервовою системою більш стійкі до екстремальної напруги. «Слабкі типи» більш піддаються надпотужним впливам. У них часто спостерігається розгубленість і зменшується надійність виконання роботи.
- Емоційна стійкість і надійність роботи підвищується, якщо людина наперед ознайомлена із особливостями діяльності, що на неї чекає. З іншого боку, до екстремальних умов діяльності можна звикнути і це відомо представникам ризикованих професій.

- Великого значення при роботі в екстремальних умовах відіграють моральні, вольові та інші характеристики особистості, особливо розвиток почуття відповідальності. Для оцінки цієї якості, останнім часом у психології використовується термін «надійність особистості» [18].

Як ми бачимо, професійна діяльність представників екстремальних професій відрізняється від інших сфер тривалим нервово-психічним та емоційним напруженням, зумовленим як змістом, так і умовами роботи. Ці професії передбачають підвищений фактор ризику, дефіцит інформації і часу на обміркування, необхідність прийняття адекватного рішення, високу відповідальність за виконання поставлених завдань, наявність неочікуваних перешкод. В таких екстремальних умовах роботи важливими чинниками є стресостійкість та адаптивність особистості, за відсутності яких може порушуватись професійне здоров'я особистості [3].

Проведені в різноманітних напрямках широкі соціально-гігієнічні й психологічні дослідження показують, що збільшується кількість професій і видів праці, у ході яких працівники зазнають психологічні перевантаження [12]. На нашу думку, одними з яскравих представників, які працюють в екстремальних умовах є представники екстрених служб.

Всесвітня організація охорони здоров'я відносить професії екстрених служб (пожежна служба, міліція, шкоро медична допомога, газова аварійна служба та ін.) до одних з найскладніших професій, діяльність яких виконується в екстремальних або особливих умовах. Ці умови з психологічної точки зору, характеризуються сильними психотравмуючими чинниками. Джерела психічної травматизації і безпосередні стресори, які впливають на психіку і здоров'я людей, що працюють в даній сфері, можуть бути найрізноманітніші.

Особливі умови діяльності пред'являють підвищені вимоги до професіонала, є причиною помилок і зривів у роботі, несприятливо впливають на працездатність людини і стан її здоров'я. Особливі умови діяльності завжди пов'язані з впливом екстремальних факторів або виникненням екстремальних ситуацій. Залежно від ступеня періодичності, частоти їх виникнення та тривалості розрізняють:

1. Власне особливі умови діяльності, які суттєві для тих ситуацій, коли діяльність пов'язана з епізодичними діями екстремальних чинників.

2. Екстремальні умови діяльності (як крайня форма особливих умов), пов'язані з постійною дією екстремальних факторів.

Суть особливих та екстремальних умов така, що найчастіше вони існують об'єктивно та їх принципово неможливо змінити, що виключає можливість активного впливу на них. Поняття «екстремальні чинники» означає такі фактори, які небайдужі для організму, що викликають у ньому гранично допустимі зміни. Зовнішнє середовище сприяє виявленню адекватності чи неадекватності функціональних, психічних можливостей людини в процесі виконання діяльності.

Діяльність людини в особливих умовах пов'язана з нервово-психічним напруженням, що викликається впливом різних негативних факторів. Більшість публікацій щодо опису діяльності в особливих та екстремальних умовах присвячено аналізу впливу на професійну діяльність «стресорів», «стрес-чинників», «стресогенних чинників» [10; 14; 15]. В них зазначається, що чинники, які визначають умови діяльності як ускладнені, є велика кількість, вони відрізняються значною різноманітністю, в першу чергу це: фізико-хімічна характеристика умов діяльності; механічні дії (вібрації, перевантаження); акустичні впливи; небезпека; часте виникнення непередбачених, в тому числі і аварійних ситуацій; специфіка діяльності; високий ступінь відповідальності, боязнь помилок, невдач [8; 13; 19]. Таким чином, під особливими умовами діяльності слід розуміти певний клас умов, що знаходяться за межами звичайних і утворюють поле діяльності, в якому у особистості можуть формуватися негативні функціональні стани, що призводять до порушення психологічної регуляції діяльності. Поняття «особливі умови» передбачає різні

умови, що виходять за межі звичайних, в яких можуть вдаватися люди несподівано, незалежно від роду їх діяльності і ступеня готовності до впливу загрозливих факторів. Поняття «діяльність в особливих умовах» передбачає, перш за все, професійну діяльність спеціально підготовлених фахівців.

Значна кількість робіт присвячена проблемам забезпечення життєдіяльності людини в особливих умовах, що залежать від змін середовища під впливом різних екстремальних факторів. Більша кількість робіт стосується основних положень теорії адаптації. Тобто адаптація розглядається як процес, за допомогою якого досягається оптимізація функціонування людини і баланс у системі «людина - середовище». Існує кілька форм проявів феномену адаптації, що дають змогу розглянути адаптацію як динамічне утворення, безпосередній процес пристосування до умов зовнішнього середовища, з одного боку, і як властивість певної живої саморегульованої системи, що визначає її стійкість до умов зовнішнього середовища і передбачає наявність певного рівня розвитку адаптаційних здібностей, з іншого. Загалом, чим ширше адаптаційні можливості особистості, тим більш імовірнішим є нормальне функціонування організму і ефективне виконання професійної діяльності при дії різних психогенних факторів.

Деякі науковці пропонують досліджувати людину, через опозиційне твердження: «здатність людини адаптуватися до ускладненої реальності – прагнення людини змінювати себе на основі розвитку своїх здібностей як самоцінність». Людина постійно знаходиться між прагненням змінитися для того, щоб адаптуватися (тобто пристосуватися до зовнішньої заданої їй цінності), щоб залишитися незмінною, і прагненням змінитися, щоб удосконалити свої цінності, розвивати свої здібності [19]. В цій ідеї знаходиться відображення один з найважливіших принципів системного історико-еволюційного підходу до розуміння людини (Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Лурія, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн), згідно з яким, необхідною умовою розвитку різного роду систем є наявність протиріччя (конфлікту або дисгармонійної взаємодії) між адаптивними формами активності, спрямованими на реалізацію родової програми, та проявами активності елементів, які несуть індивідуальну мінливість.

Н. Гришина у своїх дослідженнях наголошує, що для людей, які працюють в особливих умовах, сенсом життя є професійне самовдосконалення, та прагнення і можливість допомагати людям [6]. Сенс життя для них не обмежується колом вузькоособистих інтересів, він виражається, зокрема, у прагненні «продовжити себе» у сім'ю і дітей. Таке осмислення своєї професії дозволяє спеціалісту пом'якшити вплив стресових ситуацій. Водночас, вплив особливих умов діяльності на осмислення життєвих цінностей професіоналами не є таким однозначним. Відзначається, що висока напруженість часто призводить до погіршення стану здоров'я, депресії [5; 6]. Про сенс життя багато фахівців, що працюють в особливих умовах, говорять як про щось нереальне [7]. Тобто, відбувається відчуження від сенсу, сенс не включається у світ конкретної людини. У дослідженнях Н.Гришиної виділені групи співробітників за характером впливу особливих умов діяльності на становлення особистості: група професійної та особистісної дезадаптації: особливі умови професії виявляються для представників цієї групи непосильним випробуванням, вони йдуть з професії; група «пасивної адаптації»: характерна «нестійка рівновага» між вимогами професії та рівнем їх реалізації; ці люди певною мірою зникають до труднощів професії як до життєвої необхідності і не відчують задоволення професійною діяльністю; група активного самовдосконалення: особливі умови сприяють професійному й особистісному зростанню. Самовдосконалення стає для них єдиним процесом, відбувається підвищення значущості професійної діяльності до рівня сенсу життя [6, с.76-81].

В якості одного з найбільш несприятливих чинників у професійній діяльності виділяють психічну напруженість. Відзначається, що психічна напруженість людини виникає в результаті складних умов діяльності, конфліктів, передбачення несприятливого розвитку подій і супроводжується відчуттям дискомфорту, тривоги, фрустрації. Як уже

зазначалося, особливі умови створюються різними факторами, зумовленими конкретними особливостями зовнішнього середовища, характером виконуваної діяльності, властивостями надходження до людини інформації. Кожен з цих факторів чинить свій, специфічний вплив на діяльність і поведінку людини. Однак є й загальні закономірності, властиві для діяльності, що відбувається в особливих умовах. Однією з таких закономірностей є психічне напруження, як наслідок роботи в особливих умовах. Психічна напруженість людини полягає в передбаченні несприятливого розвитку подій та супроводжується відчуттям дискомфорту, тривоги, фрустрації.

При професійній діяльності в особливих умовах відзначають три види психічної напруженості [18]: емоційна (афективна), неемоційна (операційна, ділова) і змішана. Емоційна напруженість виникає під дією емоціогенних факторів, що викликають переживання невідомості, тривоги, страху та інших негативних емоцій. Вона може виникнути до початку діяльності, а також безпосередньо у процесі діяльності. Виникнення емоційної напруженості пов'язано з динамічною неузгодженістю між об'єктивно значущістю ситуації та її суб'єктивною оцінкою і появою пов'язаних з цим негативних змін фізичних і психічних функцій. Це вид напруженості, що найменш спрямований на виконання діяльності, де великого значення набувають реакції захисту організму. Операційна напруженість виникає в умовах, що пред'являють підвищені вимоги до розумових ресурсів і рухового апарату людини і не пов'язаних з небезпекою або іншими серйозними наслідками, думки про які змусили б людину заздалегідь хвилюватися. Ця напруженість зростає поступово як результат виконання ускладненої роботи. Слід зазначити, що такий розподіл видів психічної напруженості є досить умовним, оскільки будь-який вид діяльності завжди пов'язаний з емоціями і за певних умов операційна напруженість може перерости в емоційну. Тому найбільш характерною є змішана психічна напруженість. Змішана психічна напруженість характеризується різною значущістю емоційного компонента в загальній структурі напруженості і буває найбільш характерною для різних видів діяльності в особливих умовах.

Традиційно діяльність в особливих умовах вивчається шляхом аналізу взаємозв'язків трьох параметрів: зовнішніх факторів діяльності (характеризується наявністю екстремальних чинників); внутрішніх факторів діяльності (взаємозалежність психологічних станів і властивостей особистості); показників (результатів) діяльності [18]. У цій тріаді досить важливим є питання про субординацію зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) факторів, або, інакше кажучи, умов діяльності. Зовнішні фактори діяльності визначаються об'єктивними чинниками існування (шуми, вібрації, різне за походженням випромінювання, температурні умови, наявність радіації тощо), та власне професійними чинниками (монотонність трудової діяльності, безперервна діяльність, наявність екстремальних факторів, дефіцит або перенавантаження інформацією та ін.). Слід зазначити, що розмежування цих чинників є достатньо умовним, зазвичай їх досить важко виокремити одне від одного.

Діяльність людини в особливих умовах найчастіше супроводжується виникненням стресу. Стрес являє собою психічний і фізіологічний стан людини, який виникає у відповідь на різноманітні екстремальні впливи. Ці дії називають стресорами або психогенними факторами. Оскільки стрес найчастіше пов'язаний з діяльністю, з виникненням певних емоцій, ці фактори часто називають також емоціогенними [18].

Залежно від виду стресора і характеру його впливу на людину виділяють фізіологічний стрес і психологічний стрес. Фізіологічний стрес являє собою безпосередню реакцію організму на вплив однозначно певного стимулу, як правило, фізико-хімічного походження. Психологічний стрес характеризується включенням складної системи психічних процесів, які опосередковують вплив стресора на організм людини. Аналіз таких станів часто зустрічається з використанням різних варіантів терміну «напруженість». Фізіологічні прояви цього типу стресу аналогічні описаному вище, однак спектр психологічних і поведінкових змін є більш ширшим. Найбільш типовими з них є зміни в

емоційних реакціях, зміни у мотиваційній структурі діяльності, та протіканні різних психічних процесів. Психологічний стрес поділяється на три види – інформаційний, емоційний, комунікативний. Інформаційний стрес виникає в умовах інформаційних переважань і сенсорного голоду. У першому випадку людина не справляється із завданням, не встигає приймати правильні рішення в необхідному темпі. У другому – людина однозначно недовантажена інформацією, що також викликає у неї ряд негативних явищ (нудьга, втрата інтересу до роботи, апатія тощо). Емоційний стрес проявляється в ситуаціях загрози, образи, небезпеки, тривоги та ін. Комунікативний стрес зумовлений реальними проблемами спілкування та міжособистісною взаємодією у колективі. Водночас такий розподіл видів стресу є досить умовним. Відмінності полягають у характері подразника (стресора), умов його виникнення і рівня відповідної реакції організму. За впливом на людину стресори поділяють на фізіологічні та психологічні. Фізіологічні стресори зумовлені надмірним фізичним навантаженням, больовими стимулами, впливом низької і високої температури та ін. Психологічні стресори – це фактори, що діють своїм змістовим значенням: загрозою, образою, небезпекою, інформаційним переваженням, дефіцитом часу, особливостями спілкування та ін. [18].

За своєю фізіологічною сутністю стрес виявляється в загальному адаптаційному синдромі як необхідна і корисна вегетативна і соматична реакція, яка спрямована на пристосування організму до нових умов існування. Тобто стрес з фізіологічної точки зору являє собою адаптаційний синдром і є неспецифічною реакцією організму на впливи різного походження, що виходять за межі норми. При цьому норма строго індивідуальна для кожної людини і обмежена верхніми і нижніми межами. Г. Сельє запропонував розрізнити два види адаптаційних ресурсів людського організму при стресі – поверхневу і глибоку адаптаційну енергію. Поверхневі ресурси організму активізуються в стресовій ситуації «на першу вимогу», вони досить легко відновлюються, наприклад, після відпочинку. Якщо відбувається відновлення психоенергетичних (адаптаційних) ресурсів, то організм не входить у стан перед хвороби [16]. Поверхнева адаптаційна енергія відновлюється за рахунок глибокої перебудови гомеостатичних механізмів організму, яка мобілізується шляхом адаптації. Активізація глибокої адаптаційної енергії починається тоді, коли людина довго перебуває в стресовій ситуації та коли нею витрачені «поверхневі енергетичні ресурси». Виснаження глибоких ресурсів незворотно веде до виснаження організму і емоційного вигорання [16].

Професійна діяльність в особливих умовах найчастіше супроводжується виникненням стресу. Стрес не тільки нормальна, але і необхідна умова життя і діяльності людини. Стрес є закономірною реакцією організму на зміну умов існування, яка викликана мобілізацією його резервних (адаптаційних) можливостей. Важливо тільки, щоб стрес не переходив у свої крайні форми, які надають руйнівний вплив на організм людини, а саме емоційне вигорання. Саме цей негативний наслідок має бути основним предметом вивчення в психології праці в особливих умовах. Однак доводиться констатувати, що на практиці йому ще не приділяється належної уваги саме внаслідок його латентності (прихованості), і мільйони працівників піддаються його постійному, як правило, неврахованому впливу.

В психологічній науці існують науково обґрунтовані теоретичні моделі психологічного стресу, які включають показники індивідуальних відмінностей в якості регуляторів розвитку цього стану та прогностичних ознак його наслідків. Так, у «мічиганській» моделі представлено процеси за допомогою яких об'єктивні стресори приводять до короткотривалих (емоційних, фізіологічних, когнітивних і поведінкових реакцій) та до довготривалих наслідків для здоров'я: об'єктивні характеристики роботи впливають на суб'єктивне сприйняття професійного стресу. Таке сприйняття викликає фізіологічні та психологічні реакції та постійно повторюючись у часі короткотривалі реакції викликають погіршення здоров'я. Проте, стресові процеси не є інваріантними та як фактори середовища і як індивідуальні особливості суб'єкта впливають на причинно-

наслідкові зв'язки. Так до основних категорій показників індивідуальних особливостей суб'єкта, які впливають на прояв копінг-стратегій можна віднести демографічні фактори, особистісні характеристики, професійні очікування, переваги та задоволеність, навички соціальної взаємодії та організаційної поведінки.

Діяльність представників екстрених служб, як і інших представників екстремальних видів професій пов'язана з такими умовами діяльності як: робота із загрозою для життя; висока відповідальність за прийняті рішення; виконання ускладнених функцій; збільшення темпу діяльності; дефіцит часу на виконання очікуваних дій; переробка великих обсягів і потоків інформації; ускладнені фактори робітничого середовища [18]. Але, в той же час, відрізняється постійним очікуванням екстреного виклику, монотонністю роботи в умовах очікування сигналу до екстремальної діяльності, відсутністю інформації, щодо того де, коли і в яких умовах необхідно буде надавати професійну допомогу.

Традиційно діяльність в особливих та екстремальних умовах вивчається шляхом аналізу взаємозв'язку трьох параметрів: характеристик екстремальних факторів (зовнішніх умов діяльності); психологічних станів і властивостей особистості (внутрішніх умов діяльності); показників результатів діяльності [18].

Що стосується *зовнішніх умов діяльності*, то діяльність представників екстрених служб вельми специфічна і супроводжується особливими або екстремальними умовами праці, до числа яких можна віднести: роботу в унікальних умовах, яка супроводжується небезпекою для життя; високу відповідальність за прийняття рішення в процесі виконання професійних обов'язків; ускладнення професійних функцій; підвищення темпу діяльності; монотонність роботи в умовах очікування сигналу до екстрених дій; дефіцит часу на виконання необхідних дій; постійне зіткнення з небезпекою, в результаті чого може виникнути реальна вітальна загроза та ін.

Психологічно опосередкований вплив зовнішніх умов означає, що вони діють в залежності від ролі, яку людина приписує цим умовам при виконанні задачі. Виділяють три точки взаємодії зовнішніх умов і процесу діяльності: 1 – зовнішні умови впливають на діяльність людини та її результат без психічної переробки у формі фізіологічних змін працездатності організму; 2 – зовнішні умови можуть впливати на психологічну структуру виконуваної діяльності, і через цю структуру в результаті психічної переробки на результат діяльності; в залежності від особливостей і результатів цієї переробки об'єктивно однакові зовнішні умови можуть надавати вплив на діяльність та її результат; 3 – зовнішні умови впливають на психологічні передумови виконуваної діяльності без психологічного опосередкування, після чого зміни діяльності стають усвідомленими; незалежно від рівня усвідомленості процесу психічної переробки інформації головну роль відіграє принцип опосередкованого психічного впливу зовнішніх умов діяльності. Загалом вплив зовнішніх умов діяльності проявляється в кінцевому результаті діяльності; структурі діяльності; стані і самопочутті працюючих; характері протиріч між виконуваною задачею та умовами її виконання [184, с. 39-41].

Особливі умови діяльності завжди пов'язані з дією екстремальних факторів чи виникненням екстремальних ситуацій, в залежності від міри періодичності, частоти їх виникнення і тривалості виділяють: епізодичну дію екстремальних факторів та постійну дію екстремальних факторів, що супроводжують професійну діяльність. Що стосується діяльності працівників екстреної допомоги, то вона завжди здійснюється в екстремальних умовах, тобто постійно мають місце екстремальні фактори: потенційна загроза життю, перевантаження, очікування виклику, відсутність інформації щодо того де і коли доведеться працювати і яку конкретну допомогу доведеться здійснювати.

Процес подолання емоційно-напруженої ситуації залежить від психічного стану людини: людина перебуває у бадьорому стані і впевнена в тому, що вона здолає ситуацію; людина має певні сумніви у власній здатності здолати ситуацію, але справляється з нею; людина не впевнена у собі й намагається компенсувати це іншими засобами чи силами

(стороння допомога, зниження психічної напруги через зміну власного ставлення до самої ситуації тощо); людина, при достатній функціональній готовності, психічно пригнічена і не здатна долати ситуацію. Ефективність подолання емоційно-напруженої ситуації залежить від рівня виснаження емоційно-вольових зусиль: мінімальне виснаження зусиль, яке дає змогу долати ситуацію і не потребує значного періоду відновлення (не активізації зусиль, а саме відновлення); помірне виснаження сил, що призводить до стресів, а в подальшому й до депресій; надмірне докладання зусиль, яке спричинює психічні травми.

Логічним завершенням розгляду феномена емоційно-напруженої ситуації може бути певний алгоритм аналізу перебування особистості у емоційно-напружених ситуаціях. Перебування особистості у емоційно-напружених ситуаціях можна проаналізувати за такою схемою: визначення мети, завдання дії та ставлення до неї особистості; визначення умов, у яких відбувається дія (що сприяють чи перешкоджають виконанню поставлених завдань); визначення програми (послідовності) дій, заданої (формально) та ступінь її усвідомлення і сприйняття особистістю; з'ясування ступеня збігу (відповідності) заданої програми дій з передбаченою заздалегідь; визначення сильних та слабких сторін особистості, що сприяють чи перешкоджають реалізації мети; виявлення характерних помилок і хибних дій особистості при виконанні певних завдань; створення багатфакторної моделі дій особистості у соціально складних ситуаціях (з урахуванням динамічних особливостей ситуації і особистості); корекція та регуляція дій особистості (вибір необхідної форми психологічної допомоги) тощо.

Доцільно виокремити також і критерії сприймання фахівцем емоційно-напруженої ситуації: особливості ситуації (за ступенем її суб'єктивного значення); вказівки, що містяться в особливостях сприймання ситуації; можливості зовнішні (ситуаційні) і внутрішні (особистісні; спокуса; наявність небезпеки; усе, що визначає вчинки (спонукання, мотивація, настанова, мета, завдання, стратегія, тактика, термін, місце, простір); враження, спричинене ситуацією; розмірковування, що породжені ситуацією; вольові зусилля; нотатки (розробки) планів дій тощо.

Основними характерними ознаками перебування особистості в емоційно-напружених ситуаціях визначені: складність у подоланні посталих перешкод; проблема вибору правильного рішення; усвідомлення того, що перебування в соціально складній ситуації є шансом проявити себе, а це, певною мірою, викликає азарт; стан постійного розмірковування; відчуття певної потреби та неможливість знаходження свого місця в ситуації; відчуття страху та невпевненості у собі, але, при подальшому аналізі ситуації, вміння знайти відповідне позитивне рішення, що надає почуття задоволення; відчуття дискомфорту та переживання за події, що стануться; почуття впевненості у собі при подоланні ситуації; намагання заручитися підтримкою оточення; за умов терміновості вирішення ситуації спочатку виникає розгубленість, а потім зібраність.

Якісне виконання професійної діяльності в таких умовах залежить не тільки від загальної та спеціальної підготовки фахівців, але й від ступеню розвитку у них ряду неспецифічних психологічних і психофізіологічних якостей. Професійна діяльність представників екстреної допомоги, є найбільш напруженою (у психологічному плані) серед видів соціальної діяльності і входить до групи професій з великою кількістю і інтенсивністю стрес-факторів [9], що у свою чергу, висуває підвищені вимоги до особистісних характеристик, як *внутрішніх умов діяльності*. Існує чимало класифікацій, однак більшість дослідників виділяють серед них такі:

- рівень загального інтелекту (інтелектуальна та когнітивна гнучкість, загальна обізнаність, практичне мислення, координація здібностей, планування);
- рівень особистісної стабільності (надійність, резистивність до стресу, впевненість в собі, впевненість, відповідальність, комунікативні здібності);
- відсутність напруги, тривожності і психопатологічних симптомів;
- психодинамічні властивості (нейротизм, екстравертованість-інтровертованість, тип вегетативної саморегуляції).

Деякі вчені додають до цього переліку високий рівень відповідальності, розвинені професійні навички, характеристики мотиваційної сфери, показники уваги, пам'яті, моторних функцій і т.п. Ці якості в значній мірі, а часто і вирішальним чином визначають здібність представників екстреної допомоги до оволодіння відповідними навичками і можливості виконувати даний вид професійної діяльності.

Дані попереднього аналізу умов і змісту роботи представників екстрених служб показують, що реальна загроза життю і здоров'ю, надмірні навантаження, пов'язані з порядком людей і необхідністю уникати нових жертв, вимагають від них наявності особливих психологічних якостей – емоційної стійкості, вміння долати страх перед фізичними небезпеками, здатності до самопожертви і т.п.

Психологічні та психофізіологічні якості базуються на фундаментальних закономірностях адаптації людини до діяльності в екстремальних умовах. Психічна адаптація має безпосереднє значення до аналізу особливостей функціонального стану осіб, що здійснюють діяльність у надзвичайних ситуаціях, а також осіб, які переживають їх наслідки. Особи, досить добре пристосовані до «повсякденного» життя, але що володіють малими адаптаційними можливостями, в першу чергу виявляються схильність до зривів, які впливають на професійне здоров'я. Чинники людської індивідуальності, що визначають надійність і ефективність праці особливо яскраво виявляються при проведенні психофізіологічних досліджень серед фахівців, що працюють в умовах підвищеної загрози життю і здоров'ю з боку несприятливих факторів навколишнього середовища і діяльності.

Під дією зовнішніх факторів і в залежності від особистісних характеристик у людини формується певні психічні стани. Вони достатньо різноманітні і їх інтегральна характеристика в певних умовах діяльності називається функціональним станом. Функціональний стан представляє собою характеристику станів людини з точки зору ефективності функцій, що виконуються нею, задіяних в цьому систем організму за критерієм надійності і внутрішньої вартості діяльності. Основними видами функціональних станів є:

1. Стан оперативного спокою, який характеризується готовністю людини до виконання діяльності, але цей стан не відображає її специфіки.
2. Стан адекватної мобілізації, який характеризує людину, яка вже включилася в діяльність; при цьому зміни, які відбуваються в організмі людини, адекватні його діяльності.
3. Стан динамічної неузгодженості, який виникає в тому випадку, коли відповідь організму неадекватна навантаженню або необхідні психофізіологічні відповіді, перевищують адекватні можливості людини.

Що ж стосується *результату діяльності* в екстремальних умовах, то він оцінюється кількісними та якісними показниками, які визначають якість, надійність та продуктивність. За допомогою даних показників відбувається зіставлення результату та мети діяльності. Між ефективністю діяльності та функціональним станом існує складний діалектичний зв'язок: виникаючи та розвиваючись в діяльності, функціональний стан надає істотне, а в екстремальних ситуаціях визначальний вплив на характеристики діяльності. Отже, виконання професійних функцій, представників вище згадуваних професій, часто поєднується з небезпекою для здоров'я та життя. Виникнення непередбачених ситуацій, а нерідко необхідність подолання труднощів є, зазвичай, нормою професійної діяльності.

Знання специфічних для певної професії вимог, що пред'являються суб'єкту в процесі трудової діяльності, а також індивідуальних ресурсів подолання стресової ситуації, допомагає виявляти необхідну активність для зниження несприятливих наслідків стресу на робочому місці. Виробнича ситуація представників екстрених служб пов'язана з усім спектром особистісних, когнітивних, соціальних та інструментальних ресурсів для подолання стресу.

Як ми бачимо, професійна діяльність представників екстрених служб відрізняється від інших сфер тривалим нервово-психічним та емоційним напруженням,

зумовленим як змістом, так і умовами роботи. Ці професії передбачають підвищений фактор ризику, дефіцит інформації і часу на обміркування, необхідність прийняття адекватного рішення, високу відповідальність за виконання поставлених завдань, наявність неочікуваних перешкод. В таких екстремальних умовах роботи важливими чинниками є стресостійкість та адаптивність особистості, які можуть забезпечувати широкий спектр копінг-ресурсів, за відсутності яких може порушуватись професійне здоров'я особистості. Тому проблема збереження і зміцнення їх професійного здоров'я набуває особливої актуальності. Існує об'єктивна потреба в дослідженнях професійного здоров'я представників даної сфери діяльності, а також ресурсів та способів їх застосування для його збереження. Тому, на нашу думку необхідно виявити ресурси та механізми, які можуть допомогти зберігати професійне здоров'я представників екстрених служб.

Всесвітня організація охорони здоров'я відносить професію пожежного яка входить до складу екстрених служб, зараховують до десяти найскладніших професій і супроводжується найбільшою інтенсивністю і різноманітністю екстремальних факторів серед інших представників екстрених служб. Екстремальні умови діяльності, з якими стикається особовий склад пожежних підрозділів, з психологічної точки зору, характеризується сильними психотравмуючими чинниками. Джерела психічної травматизації і безпосередні стресори, що впливають на психіку і здоров'я людей, що виконують даний вид професійної діяльності, можуть бути найрізноманітніші.

Професія пожежного вельми специфічна і визначається високим нервово-психічним напруженням в період очікування тривоги, високою швидкістю руху пожежного автотранспорту, екстремальними умовами бойової діяльності. Праця пожежних дотична з високою емоційністю, зумовлена особливостями їхньої діяльності [9]:

- безперервним нервово-психічним напруженням, викликаним систематичною роботою в незвичайному середовищі (за високою температурою, сильної концентрації диму, обмеженої видимості), постійною загрозою життю й здоров'ю (можливі обвалення палаючих конструкцій, вибухи пару і газів, отруєння отруйними речовинами, що виділяються в результаті горіння), негативними емоційними впливами (порятунок поранених і обпалених людей);

- великими фізичними навантаженнями, пов'язаними з демонтажем конструкцій і устаткування, робота з пожежним устаткуванням різного призначення, високим темпом роботи;

- необхідністю підтримувати інтенсивність і концентрацію уваги, щоб стежити за зміною обстановки на пожежі, тримати в полі зору стан численних конструкцій, технологічних агрегатів і установок у процесі виконання бойового завдання на палаючому об'єкті;

- труднощами, зумовленими необхідністю проведення робіт в обмеженому просторі (у тунелях, підземних галереях, газопровідних і кабельних комунікаціях), що ускладнюють дії, порушуючи звичні способи просування, робочі пози (просування поповзом, робота лежачи);

- високою відповідальністю кожного пожежного за відносної самостійності дій і рішень з порятунку життя людей, дорогого устаткування;

- наявністю несподіваних і раптово виникаючих перешкод, що ускладнюють виконання бойового завдання.

Отже робота пожежних – це робота в постійних екстремальних умовах, які характеризуються травмуючим впливом подій, пригод та обставин на психіку співробітника. Праця пожежних відноситься до тих видів діяльності, відмінною рисою яких є постійне зіткнення з небезпекою. Надзвичайні обставини, які є невід'ємною частиною професійного досвіду пожежних, створюють екстремальні умови їх діяльності у зв'язку із загрозою для життя, фізичного і психічного здоров'я співробітників, а також із

загрозою життю, здоров'ю, благополуччю оточуючих, з масовими людськими жертвами і значними матеріальними втратами.

Як ми вже зазначали, екстремальні умови діяльності тісно пов'язані з виникненням надмірного емоційного напруження, яке може приводити до різних форм психічної дезадаптації. У таких умовах здійснюється діяльність пожежників. Вона супроводжується несприятливим впливом фізичних, хімічних, психологічних та інших патогенних факторів, що викликають виражений фізіологічний і психоемоційний стрес. Екстремальні умови характеризуються сильним травматичним впливом подій, пригод та обставин на психіку співробітника. Цей вплив може бути потужним і одноразовим при загрозі життю та здоров'ю (вибух, обвалення будівель і т.п.), або менш потужним і багаторазовим, що вимагає адаптації до постійно діючих джерел стресу. Воно характеризується різним ступенем раптовості, масштабності, може служити джерелом як об'єктивно, так і суб'єктивно зумовленого стресу.

Ще одними представниками, робота яких виконується в екстремальних умовах є працівники швидкої та невідкладної медичної допомоги. В кваліфікаційній характеристиці професій працівників системи охорони здоров'я лікар станції (відділення) швидкої та невідкладної медичної допомоги повинен забезпечити організацію первинної медико-санітарної допомоги дорослому і дитячому населенню. Він надає швидку та невідкладну медичну допомогу дорослим і дітям на догоспітальному етапі, здійснює нагляд за побічними діями лікарських засобів. Обґрунтовує встановлений діагноз, визначає необхідність проведення спеціальних методів обстеження, показання до госпіталізації хворого або потерпілого, забезпечує транспортування до стаціонару. Застосовує сучасні методи діагностики та лікування, веде лікарську документацію, дотримується принципів медичної деонтології. Також лікар швидкої допомоги керує роботою середнього медичного персоналу.

Лікар швидкої допомоги повинен знати організацію служби швидкої та невідкладної медичної допомоги; основи права в медицині; права, обов'язки та відповідальність лікаря станції (відділення) швидкої та невідкладної медичної допомоги; класифікацію хвороб; клініку, сучасні методи діагностики та лікування найбільш поширених захворювань органів та систем людини; методи інтенсивної терапії і реанімації, що застосовуються на догоспітальному етапі при критичних станах, зумовлених гострими захворюваннями та нещасними випадками; особливості проведення реанімації у дітей і новонароджених; умови відмови від проведення реанімаційних заходів; організацію надання медичної допомоги потерпілим при масових ураженнях (катастрофах); правила асептики та антисептики; правила оформлення медичної документації; передові інформаційні та Інтернет технології; сучасну наукову літературу та науково-практичну періодику за фахом, методи її аналізу та узагальнення.

Виходячи з вище зазначених характеристик професії лікаря швидкої допомоги необхідно звернути увагу на те, що йому потрібно володіти широким спектром знань, вмінь та навичок, задля надання невідкладної медичної допомоги людині будь-якого віку з будь-яким порушенням функціонування організму, тобто виходячи на роботу лікар швидкої допомоги ніколи не знає скільки виїздів йому необхідно буде зробити за зміну, з якою кількістю пацієнтів і з якими клінічними випадками йому доведеться працювати. У представників даних професій також існує загроза зараження і ризик втрати власного здоров'я а іноді і життя.

Особливості цієї діяльності вимагають від фахівців високої відповідальності і розвинених професійних навичок. Робота рятувальників пов'язана з великими фізичними та нервово-емоційними навантаженнями. Вона часто ускладнена впливом численних небезпечних факторів навколишнього середовища. Успішність її виконання залежить не тільки від загальної та спеціальної підготовки рятувальників, але й від ступеня розвитку у них ряду неспецифічних психологічних і психофізіологічних якостей. До їх числа відноситься індивідуально-психологічні особливості, характеристики інтелектуальної та

мотиваційної сфер, показники уваги, пам'яті, моторних функцій і т.п. Ці якості значною мірою визначають здібність рятувальника до оволодіння відповідними навичками і професійну працездатність в цілому. Психологічні та психофізіологічні якості базуються на фундаментальних закономірностях адаптації людини до діяльності в екстремальних умовах. Психічна адаптація має безпосереднє значення до аналізу особливостей функціонального стану осіб, що здійснюють діяльність у надзвичайних ситуаціях, а також осіб, які переживають їх наслідки.

Висновки. Проведений теоретичний екскурс в проблему інтерпретації професійної безпеки особистості в особливих умовах відкриває нові обрії вивчення структурно-функціональної організації цього психологічного феномену. Перспективами подальшої розробки та дослідження проблеми є впровадження системної діагностики професійної надійності фахівця, яка поряд із показниками його професійної адаптованості уможливить удосконалення теоретико-методологічних конструктів вивчення професійної безпеки фахівців екстремальних професій та прикладних аспектів конструктивної гармонізації процесу їх професіоналізації. Майбутні наукові розвідки слід спрямовувати на створення ефективної корекційної програми, відбір тренінгових вправ і методик.

Література

1. Бакланова Н.К. Профессиональное мастерство работника культуры: учебное пособие / Н.К. Бакланова. – М. : Изд-во Моск. гос. ин-та культуры, 1994. – 120с.
2. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: учебное пособие для вузов / В.А. Бодров. – М. : ПЕРСЭ, 2001. – 511с.
3. Бондар Г.О. Характеристика экстремальных умов діяльності представників ризикованих професій [Електронний ресурс] / Г.О. Бондар // Сучасний соціокультурний простір 2010 : Всеукраїнська науково-практична інтернет конференція: Тези доп. – Режим доступу: <http://intkonf.org/bondar-go-harakteristika-eksremalnih-umov-diyalnosti-predstavnikov-rizikovanih-profesiy>.
4. Борисова Е.М. О роли профессиональной деятельности в формировании личности / Е.М. Борисова // Психология формирования и развития личности ; [под ред. Л.И. Анцыферовой]. – М. : Наука, 1981. – С. 159-177.
5. Водопьянова Н. Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика / Н. Е. Водопьянова., Е. С. Старченкова ; [2-е изд.] – СПб., Питер, 2008. – 336 с.
6. Гришина Н.В. Помогающие отношения: профессиональные и экзистенциальные проблемы. Психологические проблемы самореализации личности / Гришина Н.В. – СПб., 1997. – 210 с.
7. Знаков В.В. Психология понимания: проблемы и перспективы / В.В. Знаков. – М. : Институт психологии РАН, 2005. – 467 с.
8. Косарев В. В. Профессиональные заболевания медицинских работников: монография / В. В. Косарев. – Самара : «Перспектива», 1998. – 200 с.
9. Космополинский Ф.П. Эмоциональный стресс при работе в экстремальных условиях / Ф.П. Космополинский. – М. : Медицина, 1976. – С. 191.
10. Леонова А.Б. Основные подходы к изучению профессионального стресса / А.Б. Леонова // Вестник Московского ун-та. - Серия 14. Психология. – 2000. – № 3. – С. 4-19.
11. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Гардарика, 1996. – 309 с.
12. Медведев В.И. Адаптация человека / В.И. Медведев. – СПб. : Институт мозга человека РАН, 2003. – 584 с.
13. Никифоров Г. С. Психология здоровья / Г. С. Никифоров. – СПб. : Питер, 2003. – 607 с.
14. Паньковець В.Л. Проблема професійного стресу менеджерів освітніх організацій / В.Л. Паньковець // Актуальні проблеми психології. Том 1.: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: Зб. наукових праць Інституту психології ім.

Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки – К.: Міленіум, 2003. – Ч. 9. – С. 126-129.

15. Полякова О.Б. Психогигиена и профилактика профессиональных деформаций личности / О.Б. Полякова. – М. : НОУ ВПО Московский психолого-социальный институт, 2008. – 304 с.

16. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье // – М. : Прогресс, 1982. – 52 с.

17. Сергієнко Н.П. Емоційний стан працівників МНС на різних етапах професіоналізації / Н.П. Сергієнко // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2009. - Ви. 6. – С. 164-173.

18. Смирнов Б.А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б.А. Смирнов, Е.В. Долгополова. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2007. – 292 с.

19. Сыманюк Э.Э. Психологические барьеры профессионального развития личности / Э.Э. Сыманюк // Практико – ориентированная монография. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2005. – 252 с.

20. Татенко В.О. Психологічні ознаки професіоналізму / В.О. Татенко. – Психологічні перспективи. – 2003. – Випуск 4. – С. 161-166.

21. Фонарев А.Р. Формы становления личности в процессе ее профессионализации / А.Р. Фонарев. – Вопросы психологии. – 1997. – С. 88-94.

References

1. Baklanova N.K. Professionalnoe masterstvo rabotnika kulturyi [Professional skill of the art worker] : uchebnoe posobie / N.K. Baklanova. – М. : Izd-vo Mosk. gos. in-ta kulturyi, 1994. – 120s.

2. Bodrov V.A. Psihologiya professionalnoy prigodnosti [Psychology of professional competence] : uchebnoe posobie dlya vuzov / V.A. Bodrov. – М. : PERSE, 2001. – 511s.

3. Bondar G. O. Harakteristika ekstremalnih umov dlyalnostI predstavnikIv rizikovanih profesIy [Characteristics of the extreme conditions of Representatives risky trades] [Elektronniy resurs] / G.O. Bondar // Suchasniy sotsIokulturniy prostIr 2010 : VseukraYinska naukovo-praktichna Internet-konf. : tezi dop. – Rezhim dostupu: <http://intkonf.org/bondar-go-harakteristika-eksremalnih-umov-diyalnosti-predstavnikiv-rizikovanih-profesiy>

4. Borisova E.M. O roli professionalnoy deyatelnosti v formirovanii lichnosti [On the value of professional activity in the formation of personality] / E.M. Borisova // Psihologiya formirovaniya i razvitiya lichnosti ; [pod red. L.I. Antsyiferovoy]. – М. : Nauka, 1981. – S. 159-177.

5. Vodopyanova N. E.Sindrom vygoraniya: diagnostika i profilaktika [Burnout syndrome: diagnosis and profilaktika] / N. E Vodopyanova., E. S. Starchenkova ; [2-e izd.] – SPb., Piter, 2008. – 336 s.

6. Grishina N.V. Pomogayuschie otnosheniya: professionalnyie i ekzistentsialnyie problemy. Psihologicheskie problemy samorealizatsii lichnosti [Helping relationships: professional and existential problems. Psychological problems of self-identity] / Grishina N.V. – SPb., 1997. – 210 s.

7. Znakov V.V. Psihologiya ponimaniya: problemy i perspektivy [Understanding psychology: Problems and Prospects] / V.V. Znakov. – М. : Institut psihologii RAN, 2005. – 467 s.

8. Kosarev V. V. Professionalnyie zabolevaniya meditsinskih rabotnikov [Occupational diseases health professionals]: monograflya / V. V. Kosarev. – Samara : «Perpektiva», 1998. – 200 s.

9. Kosmopolinskiy F. P. Emotsionalnyiy stress pri rabote v ekstremalnih usloviyah [Emotional stress when working in extreme conditions] / F.P. Kosmopolinskiy – М. : Meditsina, 1976. – S. 191.

10. Leonova A.B. Osnovnyie podhody k izucheniyu professionalnogo stressa [The main approaches to the study of occupational stress] / A.B. Leonova // Vestnik Moskovskogo un-ta. - Seriya 14. Psihologiya. – 2000. – # 3. – S. 4-19.

11. Markova A.K. Psihologiya professionalizma [Psychology of professionalism] / A.K. Markova. – М. : Gardarika, 1996. – 309 s.

12. Medvedev V. I. Adaptatsiya cheloveka [Human adaptation] / V. I. Medvedev – SPb. : Institut mozga cheloveka RAN, 2003. – 584 s.

13. Nikiforov G. S. Psihologiya zdorovya [Health Psychology] / G. S. Nikiforov. – SPb. : Piter, 2003. – 607 s
14. Pankovets V.L. Problema profesynogo stressu menedzheriv osvItnlh organIzatsIy [Problem profesynogo stress menedzheriv osvItnlh organIzatsiy] / V.L. Pankovets // Aktualnl problemi psihologIyi. Tom 1.: SotsIalna psihologIya. PsihologIya upravlnnaya. OrganIzatsIyna psihologIya: Zb. naukovih prats Institutu psihologIyi Im. G.S. Kostyuka APN UkraYini / Za red. S.D. Maksimenka, L.M. Karamushki – K.: Mlenlum, 2003. – Ch. 9. – S. 126-129.
15. Polyakova O.B. Psihogigiena i profilaktika professionalnyih deformatsiy lichnosti [Psychohygiene and prevention of personal professional deformations] / O.B. Polyakova. –M. : NOU VPO Moskovskiy psihologo-sotsialnyiy institut, 2008. – 304 s.
16. Sele G. Stress bez distressa [Stress without Distress] / G. Sele // – M. : Progress,1982. – 52 s.
17. SergIenko N. P. EmotsIyniy stan pratsIvnikIv MNS na rIznih etapah profesIonalIzatsIyi [Emotional state workers interiors at different stages of professionalization] / SergIenko N. P. // Problemi ekstremalnoYi ta krizovoYi psihologIyi. – 2009. – Vip. 6. – S. 164-173.
18. Smimov B.A. Psihologiya deyatelnosti v ekstremalnyih situatsIyah [Psychology of activity in extreme situations] / B.A. Smimov, E.V. Dolgoplova. – H. : Izd-vo Gumanitarniy Tsent, 2007. – 292 s.
19. Syimanyuk E.E. Psihologicheskie bareryi professionalnogo razvitiya lichnosti [Psychological barriers professional development of the individual] / E.E. Syimanyuk // Praktiko – orientirovannaya monografiya. – M. : Moskovskiy psihologo – sotsialnyiy institut, 2005. – 252 s.
20. Tatenko V.O. PsihologIchnI oznaki profesIonalIzmu [Psychological symptoms professionalism] / V.O. Tatenko. – PsihologIchnI perspektivi. – 2003. – Vipusk 4. – S. 161-166.
21. Fonarev A.R. Formi stanovleniya lichnosti v protsesse ee profesionalizatsii [Forms of becoming a person in the process of professionalization] / A.R. Fonarev. – Voprosyi psihologii. – 1997. – S. 88-94.

Лазорко О.В.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ЛИЧНОСТИ В ОСОБЫХ УСЛОВИЯХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЭКСПЛИКАЦИЯ ПРОБЛЕМЫ

В статье проанализированы центральные признаки профессиональной безопасности личности и эксплицирована основные теоретические конструкты изучения этого психологического феномена. Проведенный теоретический экскурс рассмотрения профессиональной безопасности в особых условиях деятельности позволяет углубить научные представления об особенностях внешних и внутренних условий протекания профессиональной деятельности представителей экстремальных профессий. Средством раскрытия специфики работоспособности и нервно-психической устойчивости этих специалистов выяснено психологическое содержание профессиональной надежности в особых условиях деятельности.

Ключевые слова: профессиональная безопасность, профессиональная деятельность, профессиональная надежность, особые условия деятельности, работоспособность, нервно-психическая устойчивость, экстремальные профессии.

Lazorko O.V.

PROFESSIONAL SAFETY OF PERSONALITY IN SPECIAL CONDITIONS OF ACTIVITY: THEORETICAL EXPLICATION OF THE PROBLEM

The article analyzes the central features of professional safety of personality and the main theoretical constructs of studying this psychological phenomenon are explicated. The drawn theoretical excursus consideration of professional safety in special conditions enables to enhance the scientific understanding of external and internal flow conditions peculiarities of professional activity of extreme professions representatives. By means of disclosing the specifics

of working capacity and neuro-psychic stability of these specialists, the psychological content of professional reliability in special conditions of activity is clarified.

Key words: *professional safety, professional activity, professional reliability, special conditions of activity, working capacity, neuro-psychic stability, extreme professions.*

Лазорко Ольга Валеріївна – кандидат психологічних наук, доцент, докторант кафедри загальної та соціальної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

УДК 159.92

Лапишова Н.С.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ОСОБИСТОСТІ

Стаття висвітлює деякі наукові підходи щодо розуміння феномену соціального статусу особистості та містить бачення даного поняття з позицій різних суспільних наук (психологія, соціологія, філософія, педагогіка тощо). Джерел – 20.

Ключові слова: *соціальний статус, соціальна роль, особистість, позиція, ранг, привілеї, обов'язки, престиж, ієрархія.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку суспільства проблема наукового обґрунтування шляхів процесу зародження соціального статусу, набуття його особистістю в процесі соціальних перетворень, його значення і змісту у розвитку соціально-психологічної думки вирізняється актуальністю та потребує цілеспрямованого системного дослідження.

На сьогоднішній день ієрархія українського суспільства відображає значні перетворення у свідомості, світосприйнятті, поглядах його членів. Зазнає значних змін соціальна структура суспільства, в тому числі основні її компоненти, до яких належить явище соціального статусу.

У сучасних суспільних відносинах поняття соціального статусу набуває особливого значення, і розглядається як один з основних критеріїв соціальної стратифікації у вітчизняній соціологічній науці.

Спрямовуючи вектор нашого дослідження на проблему соціального статусу, відмітимо, що дане поняття знаходиться на межі соціологічної, психологічної, філософської, педагогічної, правової та інших суспільних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення соціального статусу велось, головним чином, в західній теорії і практиці (М.Вебер, Р.Лінтон, Е.Шилз, Р.Мертон, Ф.Меріл, Т.Парсонс та інші). В останні десятиріччя проблема соціального статусу знаходить місце та відображена у працях А.Саутхолла, М.Хермана, Р.Арона, Є.Солдатова, Г.Байкова, О.Марченко, М.Крозьє, Р.Арона, Д.Істона, Р.Даля, Ю.Кисельова, В.Комарова, Г.Горченко, В.Калінічева, О.Воробйова, В.Танчера, А.Ручки, Б.Поршньова, Ю.Неймера, К.Павлиці, М.Семенова, Б.Кудашкіна, О.Поршакова, О.Харченко, Л.Москаленко та ін.

Психологія та соціологія включають різноманітні теорії особистості, які істотно різняться між собою методологічними засадами (теорія особистості марксизму; психоаналітичні теорії – З.Фрейд, Е.Еріксон; теорія розвитку пізнання – Ж.Піаже; рольова теорія особистості – Р.Лінтон, Т.Парсонс та ін). На сьогодні у науковій літературі найчастіше зустрічається думка, що саме рольова концепція особистості формується як специфічна соціологічна теорія особистості.